

Fristaden, ett vårdhem i Bankeryd

År 1864 kom järnvägen till Bankeryd. Stationen kunde invigas 1877. Gårdarna Attarp och Nyarp släpper gratis mark till stationsområdet. Stationshuset byggs i Nyarps SV hörn på gränsen mot Attarp. Det var den siste faktorismeden och mästaren på Nyarp, Johan Peter Rydell f.1828 d.1907, som verksamt bidrog till stationens placering.

År 1878 säljer makarna Rydell ett markstycke till sin blivande måg, handlaren Johan Johansson. Johan låter bygga en större villa 1880 mitt för stationen. Villan får namnet Ryholm. Johan och hustrun Jenny Amanda flytta in som nygifta. Lyckan blir kortvarig. Johan avlider redan 1886 i lunginflammation. 1891 gifter Jenny Amanda om sig med Bankeryds förste stationsinspektör Carl Magnus Carlsson, som blivit änkeman, och flyttar med sina barn till stinsbostaden.

Stinsens bostad låg strax sydväst om Ryholm / Fristaden, skymtar svagt till vänster i bilden. Kvinnan på bilden, står i grinden mot Nyarpsgatan.

Tidigare fick allmänheten gå över spåren, upp på Nyarpsgatan. Nu har Banverket byggt en tunnel under spåren.

Fristaden, ett vårdhem i Bankeryd

Johan Peter Rydell med hustru Susanna säljer Nyarps gård 1892, till kapten Ludwig Broomé och hans hustru Ellen från Stockholm. Broomé var kapten vid Väg- och Vattenbyggnadskåren och var engagerad i järnvägsbygget Jönköping – Falköping och på så sätt väl orienterad i området. Susanna och Johan Peter flyttar själva in i Ryholm. Där firar de sitt storslagna Guldbrylllop.

Susanna & J.P Rydells Guldbrylllop firades på Ryholm, 1904
Svärsonen Carl Carlsson står i hög hatt i andra raden, tre från vänster.
”Calle Stins” var den första stinsen på Bankeryds station.

När den gamle faktorismannen Johan Peter Rydell avlider 1907, flyttar änkan Susanna ut. Ryholm såldes av sterbhuset Rydell, till järnhandlaren Ernst Rosell 1908. Ernst Rosell drev sin järnhandel på Smedjegatan i Jönköping. Ernst var en mycket duktig skytt. Så bra att han blev guldmedaljör i grenen ”Löpande hjort” vid OS i London 1908.

Ernst Rosell kallade sitt nyköpta hus för Jägarhem. A.S. Suneson skriver:
Villan med två tunnland trädgård ligger mitt framför järnvägsstationen. Här blev en hundgård av stora mått. Hundarna svalt, gnällde och skällde som en ständig eolsharpa . När kacklandet och pipet av pärlhöns, påfåglar, ankor och höns, dvärghöns och duvor sällades till Aeulus läten, hade vi en symfoni av obeskrivlig skönhet. Rosell hade två kor och en häst. Hästen som en låda av tunna brädor.

Till ”Djurgården” på Jägarhem hörde också ett duvslag av stänger, brädor och grästorv uppsatt i en grupp stora granar i trädgården. Allt inhägnat med hönsnät till skydd. I duvslaget flaxar två berguvar. Uvarna smet ibland och då hade vi å stationen tjänstgörande uvars vingslag över öronen, - en mycket sällsam upplevelse för oss järnvägsmän.

Fristaden, ett vårdhem i Bankeryd

Uvarna utfodrades med färsk fisk. Fisken köptes på Jönköpings torg, samt kråkor och skator skjutna i flykten av storskytten som låg på sin kärestas arm och lyssnade till fåglalåt och flög ur sängvärmen ut för att fälla det skriande morgonmålet åt sina uvar.

Jag såg detta skytte. Men uvar äro oförnöjda. En dag åt ena uven upp den andra och så vart vårt nöje skingrat. Nu må ingen tro att detta är dikt; nej allt är sanning och blott litet skum på vågen. Ty skall allt "vad som sig tilldrog" beskrivas finge sekreterare lov att användas.

Så kom fru Ramsay och sneglade på Rydala/Jägarhem. Hon hade på sin anstalt Vilhelmsro, ett trettiotal "överåriga" flickor som hon måste bereda plats. Att sända flickorna till Målskogs säteri som hon var ägare till, föll sig svårt. Men att ta dem på tåget till Bankeryd var ju så bekvämt, - och så byttes Målskog mot Jägarhem med 20,000 kr mellangift. Jägarhem 40 000, Målskog 60 000. Fin affär ty nog var Målskog värt mer än 60.000: -! Rosell flyttade till Målskog och Vilhelmsro kom med "omkristning" av Jägarhem till Fristaden. Vi på stationen fick flickor i stället för uvar och hundar.

År 1911 sålde Ernst Rosell fastigheten Ryholm till Ebba Ramsey och övertog ägandet av Målskogs säteri. Ryholm anpassades till kraven för ett vårdhem. Det blev vårdinrättningen Fristaden, filial till Vilhelmsro, öppnat 1914.

Ebba Ramsay, f. 1828 d. 1922 i Jönköping, var en svensk författare, översättare, konstnär och filantrop. Tillsammans med sin dotter Helen, drev hon Vilhelmsro, Solbacken, Sjöboda och Fristaden. Alla hem för epileptiker. Ännu i sena ålderdomen var Ebba Ramsay verksam för vidareutveckling av epileptikervården i Sverige.

Fristaden 1915. På bilden ser man att den tidigare öppna entrén är helt inglasad.

Fristaden, ett vårdhem i Bankeryd

Baksidan av Fristaden

A.S. Suneson, som arbetade som stationskarl på Bankeryds Järnvägsstation, skriver:
När nu villan blev anstalt, måste rummen återställas. Stora salen, som ny var största rummet i enskild byggnad, Trånghalla möjligen undantagen, i socknen. Salen blev arbetssal där bortåt tjoget vävstolar uppställdes. Flickorna vävde linneduk allmoge - eller hemslöjdsväv, duktyg, handdukar och simpla vävar allt efter vars och ens förmåga, ty några voro intelligenta trots sjukdomen, andra voro mer eller mindre nedsatta, en del nästan obildbara.

Anstaltens vävnader säljes som handarbeten, och äro dyra. Handdukar, servetter, dukar, tillverkades i tusentals dussin. Här en uppsättning av 30 st vårdtagare och till uppsikt några vårdare eller pigor.

Föreståndaren Anna Johansson syntes vara inställd på misstro mot karlar, ty vart karl som anställdes som gårdskarل strängt bevakad att fraternation med flickorna ej skedde, vilket var svårt att undvika. Anställd karl blev i sitt arbete belägrad av dessa karlhungriga, som hade en tillfredsställelse i att blott få se och tala eller trycka en karls hand till hälsning. Här var satt i system angivelser på kamrat, ty blott ett ord, en hälsning, ett oskyldigt samtal blev rapporterat. Än kom den ene, än kom den andre som vedhuggare och blev avskedad. Blott gamle banvakten Andersson, "Göten" klarade affären, ty ansågs väl 65–70 åringen som eunuck.

Gårdskarلens arbete var att hugga ved, att pumpa vatten, att hålla trädgården i ordning och att hemtransportera maten och tömma latrinkärلen. De första åren företogs dagligen en utflykt till fots då alla skyddslingar och vårdare deltog. Turen togs till Backamoskog, till badstället vid Sjöåkra eller på körvägarna i skogen till Kleven o.s.v. Flocken tilläts ha kallbad. Men plötsligt indrogs promenaderna - ty "det blev så många intryck och irriterande moment att sjukdomen förvärrades" - sades det.

Fristaden, ett vårdhem i Bankeryd

För att kompensera promenaderna företogs nu utflykter per tåg och per buss, än till huvudstationen Vilhelmsro än till sjö eller plats där kaffe intogs. Söndagarna utnyttjades till gudstjänst i anstalten eller i Vilhelmsro och till friluftss lekar. Här fanns grammofoon, som flitigt nyttjades. Någon skandal förekom icke varken medskyddsslingar eller pigor, - men de senare hade sin trafik nattetid genom fönstren då karl intogs. Ofta utbröt sjukdomen i raserianfall och det får anses som ett under att olycksfall då icke inträffade, ty än gällde det överfall, än rymning, än kasta sig ut genom fönster.

Fröken Anna Johansson - en stor och kraftig kvinna, en duktig organisatör och säker sjuksköterska, dog knall och fall i lunginflammation.

En ny föreståndare Agda Andersson från Hultsfred. "Syster Agda" antogs - och Agda har förstått att tillvinna sig allas aktning, förtroende och kärlek. Hon är storväxt och korpulent. Med en handvändning förändrades rekryteringsplanen, ty nu togs alla elever och biträden från Hultsfred-Oskarshamns-orten.

Närmsta granne i nordost var Klosters Fabriker. Där tillverkades fört takpapp, senare tillverkades kemisk/tekniska produkter som bakelit och tidiga plastprodukter.

Klosters fabriker AB. Till höger i bild ser man gaveln på Fristaden och Fristadens trädgård.

Fristaden, ett vårdhem i Bankeryd

Utdrag av protokollet över socialärenden, fört vid mötet inför
Hans Kungl. Höghet Kronprinsen-Regenten i statsrådet
å Stockholms slott den 4 februari 1938.

1. Vilhelmsro anstalt för fallandesjuka vid Jönköping innehades av en förening och disponerade efter tillkomsten år 1936 av ett nytt skolhem 136 platser i huvudanstalten, vartill som annex komme tre arbetshem, därav ett för fallandesjuka av mankön, Solbacken, beläget å den till anstalten hörande jordbruksfastigheten och inrymmande 30 platser, samt två för fallandesjuka av kvinnokön, Sjöboda och Fristaden, vilka vore belägna vid Kortebo respektive Bankeryd. Sistnämnda hems platsantal vore respektive 24 och 32. Anstaltens hela platsantal uppginge sålunda numera till 222.

A.S. Suneson fortsätter:

Från och med 1939 är anstalten Vilhelmsro med filial Fristaden, statlig inrättning. Gårdskarlen Karlsson, kallad "Kronblom" dog knall och fall, i lunginflammation. Jag träffade arbetaren å Klosters, Karl Brandberg samma morgon dödsfallet blev bekant. Uppmanade honom att söka befattningen. Brandberg gick omedelbart till förestånderskan och blev antagen som vaktmästare.

Vilhelmsro med Solbacka, Sjöboda och Fristaden blev "Statens anstalt för fallandesjuka". Antalet vårdtagare var ca 30 kvinnor, vilka avslutat sin skoltid på Vilhelmsro. Efter skolgången, flyttades de till Fris, där flertalet bodde livet ut. En viktig position vid anstalten var vävlärarens.

Under tidigt 1940-tal kom Lilly Stenmark f.1914, d.1993 från Vansbro i Dalarna som vävlärlarinna. Hon fick anställning på vårdhemmet Fristaden. I Bankeryd mötte hon sin blivande man Sven Suneson. De gifte sig 1945 och fick en son 1947.

En ny vävlärlarinna anställdes, Edit Brandberg f 1901 d.1982. Edit jobbade fram till 1964, då Anna-Britta Jannerfeldt f.1947 som mycket ung, fick överta jobbet som vävlärlarinna.

Under Anna-Brittas tid på Fristaden hette föreståndaren Thyra Johansson f.1931 d.2008.

Anna-Britta Jannerfeldt lämnade jobbet som vävlärlarinna, när hon blev Mor 1967.

När Fristaden lades ned 1968–69, flyttades föreståndarinnan Tyra Johansson till Vilhelmsro.

Fristaden, ett vårdhem i Bankeryd

Fristaden strax innan rivningen. Framsidan mot järnvägen.

Baksidan, av samma byggnad mot trädgården.

Under tidigt 1970-tal revs Fristaden. Den medicinska utvecklingen hade kommit dithän att det inte längre fanns något behov av ett epilepsi sjukhus. Verksamheten avvecklades successivt även på Vilhelmsro.

Fristaden, ett vårdhem i Bankeryd

Samma plats 2020.

HSB Göta köpte marken 1990.
Där byggde HSB sin fastighet med bostadsrätts lägenheter 2001
Med adress: Nyarpsgatan 1, 3, 5. Bankeryd

Klas-Peter Suneson
2020-05-16